

GİRİŞ

İstanbul'da ilk eczanelerin açılmaya başladığı yıllarda eczane açmak isteyen kişilere, "Eczacı Ustası" (Maitre en Pharmacie) unvanı veya "Eczacı Dükkanı Açma İzinnamesi" (Tezkire, Permis d' exercice) Hekimbaşı tarafından yapılan basit bir sınav sonucu veriliyordu (75, 122). Mekteb-i Tıbbiye açıldıktan sonra bu yetkiler, 1840 yılında "Meclis-i Tıbbiye-i Şahane" (Conseil Imperial de Medecine) kuruluna bırakılmıştır. Bu kurul eczacılar ile ilgili her konuda yetkili bulunuyordu (60).

Bugüne kadar Osmanlı dönemine ait bir "Eczacı Dükkanı Açma Ruhsatı" veya "Eczacılık Yapma Tezkeresi" bulunmamıştır. Bu duruma neden olarak, eczacının ölümü veya eczanenin kapatılması halinde, bu belgelerin yerel yönetimler tarafından geri alınarak yok edilmesi yönteminin uygulanmasını düşünüyoruz.

İlk eczanelerin açıldığı 1800 yıllarından, Cumhuriyet'in ilan tarihi olan 1923 yılına kadar geçen süre, "Osmanlı Eczacılığı" (La Pharmacie Ottomane) dönemi olarak isimlendirilmiştir. Bu dönemin tarihi ile ilgili olarak İstanbul eczacılarından Renato ve Zanni tarafından yayınlanmış iki önemli kaynak bulunmaktadır (90, 122).

Eczacı Renato, 1859 yılında Gazette Medicale d'Orient dergisi yazı kuruluna gönderdiği bir mektupta, İstanbul'un ampirik eczacıları ve eski eczaneleri hakkında bazı açıklamalar yapmıştır. 12 yaşından itibaren eczacı çıraklığına başlayan Renato'nun verdiği bilgilere göre:

Babası, veba hastalığından ölen Hollandalı bir hekimin satışa çıkartılan eşyaları arasında bulunan diplomasını satın almış ve diplomadaki adı değiştirerek hekimlik ve eczacılığa başlamıştır.

Eski kuşak ve bütün yeniliklere karşıbir kişi

olan bu eczacı, bir kurukafa, bir kaplumbağa kabuğu ve organ parçası taşıyan bir kavonaz arasına asılmış olan diploma yanınıda, anlayışı ve zekası sayesinde, İstanbul'un küçük bir sokağında bulunan eczanesinde hastaları tedavi ederek, hayatını kazanmayı başarmıştır.

Renato 18 yaşına geldiğinde, çok miktarda rakı kullanan babasını kaybetmiş ve okuduğu yabancı gazetelerin etkisi ile, babasının ampirik uygulamalarını terkederek, çağdaş eczacılığa yönelmek istemiş ise de bu yöntem nedeniyle hemen tüm müşterisini kaybetmiştir.

Renato mektubunun ikinci kısmında meşhur bir Alman üniversitesinden diploma aldığını; İstanbul'un ünlü caddesi Grande Rue de Pera üzerinde bulunan şık ve temiz bir eczaneyi; hekimlerin şık ve gösterişli ambalajlar içinde satılan hazır ilaçlara erdileri gereksiz önemi, eleştirici bir ifade ile anlatmaktadır. Eczacı Renato, her ne kadar babasının dönemini özlese de, 1861 tarihli nizamname ile İstanbul'da ampirik eczacılık dönemi kapanmıştır.

Vincent Zanni tarafından İtalyancı olarak hazırlanmış olan "Türkiye'de Eczacılık Tarihi" (Histoire de la Pharmacie en Turquie) isimli çalışmanın birinci bölümü, bu eczacının oğlu J. Zanni tarafından, Societe de Pharmacie de Constantinople'un 20 Ekim 1879 tarihli toplantısında okunmuş ve Cemiyet'in dergisinde Fransızca olarak "Quelques reminiscences sur le passe de la pharmacie a Constantinople" adı altında 1880 yılında yayınlanmıştır (122). Yayınlanan ilk bölüme göre İstanbul eczacılık tarihinin en kapsamlı kaynağı olan bu çalışmanın tam metninin nerede bulunduğu bilinmemektedir.

Daha sonraki dönemde İhami Bekir Tez (1905-1984) eski eczacılar ile yaptığı söyleşileri (103), Remzi Kocaer (1904-1977) Türk

Eczacıları Amanağı adlı eserleri (65, 66) ve İstanbul Eczacılık Fakültesi içinde kurulan Türk Eczacılık Tarihi Müzesi'nin (19, 98) düzenlenmesindeki çalışmaları, Naşit Baylav (1903-1982) ve Bedii Şehsuvaroğlu (1914-1977) yayınladıkları kitapları (17, 99) ile Osmanlı dönemi eczacılığının tanınmasına büyük katkılarda bulunmuşlardır.

İstanbul'da 1868 yılında 60 kadar eczane bulunuyordu. Bunların 15 kadarı Beyoğlu (Pera) ve 10 kadarı da Üsküdar bölgesinde idi. Günümüzden yaklaşık 100 yıl kadar önce (1892), İstanbul'daki toplam eczacı dükkanı sayısı 267 adedine ulaşmıştır. Bu dönemde İstanbul nüfusu 800.000 civarında olduğuna göre, yaklaşık olarak 3.000 kişiye bir eczane düşmektedir. Bugün (1995) İstanbul'da 3.250 eczane bulunmaktadır. Nüfus 7.300.000 (1990 sayımı) olduğuna göre, 2.250 kişiye bir eczane düşmektedir. Bu sonuç bize, son 100 yıl içinde, eczane/nüfus arasındaki oranda büyük bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Osmanlı döneminde ilk toplu eczacılık öğretim kurumu, Mektebi- i Tibbiye- i Şahane'de 1839 yılında açılan, "Eczane Sınıfı"dır (Classe de PPharmacie). Bu sınıfta, ilk 30 yıl, öğretim Fransızca olması, öğretim üyelerini çoğunluğunun Fransız mekteplerinden yetişmiş bulunması, öğretim ve ilaç yapımında Fransız kitaplarının (Dorvaut, Pharmacopée Française gibi) kullanılması nedeniyle, Osmanlı eczacılığı uzun bir süre, tamamen Fransız eczacılık bilimin etkisi altında kalmıştır (37).

Osmanlı döneminde hekim, eczacı, ebe ve aşıcılar ile ilgili meseleleri çözmek, hekimlik ve eczacılık ile ilgili nizamnameleri hazırlamak ve bu meslek sahiplerini denetlemek görevi "Meclis-i Tibbiye-i Mülkiye" (Conseil des Affaires Medicales Civiles) adı verilen bir kurul tarafından yapılıyordu. Eczacılar ile ilgili konuların konuşulduğu oturumlara, 1861 tarihli nizamname uyarınca, eczacılar tarafından seçilmiş 3 delegeden oluşan bir heyet de (Eczacı Esnaf-ı Azay-ı Mütehabbesi-Delegation du Corps Pharmaceutique) katılıyordu (5, 20).

Osmanlı dönemi eczanelerinden hiçbiri, ilk hali ile günümüze kadar gelmemiştir. Kalanlar zamanla büyük değişiklikler geçirmiş ve bazıları da ancak isimlerini muhafaza edememişlerdir. Örneğin, 1757 yılında Bahçekapı semtinde açılmış olan İki Kapılı Eczahane, halen Taksim bölgesinde çalışmakta ise de bugünkü eczanenin ilk eczane ile olan ilişkisi yalnız adından ibarettir. Bununla birlikte, bu çalışmanın hazırlanmasında ancak Journal de la Societe de Pharmacie de Constantinople (1879-1880), Revue Medicopharmaceutique (1888--1914) ve Gazette Medicale d' Orient (1857-1925) dergilerinde yayınlanmış olan bilgiler, 1945 yılından itibaren toplamaya başladığımız belgeler ve yaptığımız araştırmaların (19--38) sonuçlarından yararlanılmıştır.

Çalışmamızda yalnız eczanelerin tarifi ve eczacı özgeçmişlerinin (65,66,82) verilmesi ile yetinilmemiştir. Osmanlı eczacılığının gelişmesini anlatabilmek için, eczacılar ile ilgili mesleki, bilimsel, ekonomik ve ahlaki konulara da yer verilmiştir.

Bu yol ile Osmanlı eczacılığının yapısını tanınmasına ve Türk eczacılığının bugünkü düzeye erişmesine etken olan konu ve çalışmaların anlaşılmasına, yardımcı olacağımızı düşünüyoruz.

Bu çalışmada ana amaç, İstanbul ve bir ölçüde de Anadolu eczacıları ve eczaneleri üzerindeki dağınık bilgileri bir araya toplayarak, Osmanlı eczacılığı hakkında genel bilgi vermektir. 1890 yılında sayıları 260 civarına ulaşmış olan İstanbul eczanelerinin tümü hakkındaki bilgileri, bu kitabın önceden saptanmış sınırları içine sığdırmak mümkün değildir. Bu nedenle, döneminde belirli bir üne kavuşmuş olan eczacı ve eczaneler ele alınarak, Osmanlı Eczacılığı tanıtılmak istenmiştir.